

žiūriu“ ir Māris Stradaš „Iš romėnų gramatikų istorijos (II a. pr. Kr.–V a.)“.

Stērstu Andrejo gyvenimą ir darbus apžvelgė, jo gramatiką apibūdino Rasma Grīslē. Palyginęs Stērstu Andrejo duotą debityvo apibrėžimą su vėlesnių kalbininkų požiūriu į šią latvių kalbos gramatinę kategoriją Aleksejus Andronovas pabrėžė gramatikos autoriaus įžvalgumą. Gunta Smiltņiečē aptarė daiktavardžių linksniavimo aiškinimą G. F. Stenderio gramatikoje „Neue vollstāndigere Lettische Grammatik“ (1761). Sarma Kļaviņa papasakojo, kaip Augusto Bilensteino 1863–1864 m. Berlyne išleista dviejų dalių gramatika „Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen“ buvo įtraukta į indoeuropeistikos mokslo apyvartą. Dzintra Paeglē savo pranešime nagrinėjo, kaip latvių kalbotyroje skirti gramatinio aprašo morfologijos ir sintaksės lygmenys, kalbos dalys ir sakinio dalys, kaip aiškinta veiksmažodžių formų daryba.

Trys lietuvių pranešimai buvo skirti sintaksės temoms. Bronius Maskuliūnas kalbėjo apie posesyvines konstrukcijas su veiksmažodžiais *būti* ir *turėti* lietuvių ir kitose kalbose. Jantina Švambarytė, tarsi pratęsdama šią temą, nagrinėjo subjekto naudininko su veiksmažodžiu *būti* konstrukcijų paplitimą lietuvių kalbos tar-mėse XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Be to, remdamasi lietuvių dialektologijos duomenimis ji aptarė objekto galininko ir vardininko konkurenciją konstrukcijose su *reikėti* tipo veiksmažodžiais ir bendratimi. Artūras Judžentis supažindino su žodžių tvarkos tipologijos metodika ir apžvelgė jos taikymą lietuvių kalbotyroje.

Aktualias nesenos kalbotyros praeities temas savo pranešimuose nagrinėjo Jānis Kušķis („Terminologijos kaita XX a. 5-ojo dešimtmečio antrosios pusės gramatikos darbuose“) ir Stokholmo universiteto doktorantė Eglė Marcinkevičiūtė („Sovietinė kalbos politika ir Lietuvos bei Latvijos kalbos kultūros leidiniai“).

Teorinėms problemoms buvo skirti Maijos Baltiņos („Konservatyvizmo, elitarizmo ir naujoviškumo aspektai vertinant gramatinės sistemas“; remtasi bendrąja sistemų teorija), Baibos Kangerės („Mokslas, teorija, tradicija“; kalbėta apie mokslinės ir praktinės gramatikos, deskriptyvinės ir preskriptyvinės kalbotyros, šnekamosios ir raštų kalbos priešpriešas, raginta nacionalinėje kalbotyroje daugiau remtis bendrąja lingvistikos teorija), Valentinos Skujinos („Gramatikos kategorijų vaidmuo formuojant terminų sistemą“;

nagrinėta, kaip terminologija išnaudoja kalbos gramatinės sistemos teikiamas galimybes) ir Irīnos Dimantēs („Transpozicija kalboje“; daugiausia apie vienos kalbos dalies žodžių perėjimą į kitą kalbos dalį) pranešimai. Igoris Koškinas nagrinėjo žodžių leksinės ir gramatinės reikšmės tarpusavio santykio ir jų rekonstrukcijos problemas. Ingūna Greitānē aptarė formaliųjų gramatikų (ypač *Universal Network Language*) taikymą kompiuteriu apdorojant latvių kalbos duomenis.

Konferencija buvo gerai organizuota. Skaitytus pranešimus numatoma spausdinti leidinyje „Baltu filologija“. Įdomūs konferencijos pranešimai, malonus bendravimas ir šeiminių svetingumas tą žvarbią, apniukusią Rygos dieną sudarė giedrą nuotaiką ir paliko šviesius prisiminimus.

Artūras Judžentis



JONAS ZEMVALDAS BALKEVIČIUS  
(1923–2000)

Labai neįprasta rašyti būtuojų laiku apie docentą Joną Zemvaldą Balkevičių – populiarųjį Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto dekaną (1979–1984), Istorijos–filologijos ir Filologijos fakulteto prodekaną (1964–1975), didžiųjų Universiteto švenčių, kultūros renginių *spiritus movens*, sintaksės ir latvių kalbos specialistą, oratorių ir optimistą iš prigimties. Deja, nepermaldujama lemtis 2000 m. gruodžio 8 dieną išplėšė jį, einantį 78-uosius metus, iš mūsų tarpo, išplėšė po ilgos ir varginančios ligos.

Velionis gimė 1923 m. balandžio 20 d. Gudelių kaime, netoli Pandėlio, darnioje lietuvių ir latvių šeimoje. Iki gyvenimo pabaigos išsaugojo gerą namų dvasią ir skaidrią sielą. Mokėsi Kaune – baigė gimnaziją, mokytojų seminariją ir lituanistikos studijas Kauno universitete. Trumpai yra mokytojaves Neretoje (Latvija), Alizavoje, Kaune, tačiau patys brandžiausi jo gyvenimo metai buvo atiduoti Vilniaus universitetui, kuriame išdirbo daugiau kaip tris dešimtmečius – nuo 1960 iki 1994 metų (1963 m. apgynė filologijos mokslų kandidato disertaciją, 1966 m. tapo docentu). Abi gyvosios baltų kalbos – lietuvių ir latvių – jam buvo gimtosios, abi jas vienodai mylėjo ir puikiai mokėjo.

Daug jėgų ir laiko aukodamas pedagoginiam ir administraciniam darbui (abu juos nepaprastai mėgo), Jonas Balkevičius sugebėjo pasidaryti vienu žymiausių XX amžiaus lietuvių kalbos sintaksės specialistų ir vienu didžiausių latvių kalbos žinovų Lietuvoje, daug nusipelnusių gretinamajai latvių ir lietuvių leksikografijai. Be šių dviejų pagrindinių mokslinės veiklos sričių, Balkevičiaus nemaža dar triūsta ir prie kalbos kultūros bei praktikos reikalų, puoselėti oratorinio meno daigai, rūpintis lietuvių kalbos dėstymu aukštosiose ir vidurinėse mokyklose.

Pirmuoju paskelbtu Balkevičiaus moksliniu straipsniu, regis, turėtume laikyti jo darbą „Sakiniių tipai lietuvių literatūrinėje kalboje“, išspausdintą 1961 m. rinkinyje „Dabartinė lietuvių kalba“. Kitais metais „Kalbotyroje“ (t. 4) pasirodė nemažas straipsnis „Pusdalyvio vartojimas dabartinėje lietuvių kalboje“. Per maždaug 40 mokslinės veiklos metų kalbininkas parašė dvi stambias sintaksės studijas (simboliška, kad tai buvo pirmoji ir paskutinioji jo knygos), drauge su kitais autoriais parengė du didelius latvių ir lietuvių kalboms skirtus žodynus (dar vieną tokį žodyną redagavo), parašė mokytojų apybraižą apie latvių kalbą, apie 50 mokslinių straipsnių lietuvių kalbos sintaksės, kalbos kultūros ir praktikos klausimais, skaitė pranešimus baltistų ir kitose konferencijose.

Kai pokario Lietuvoje sintaksės mokslas tebekniūbojo ant Jono Jablonskio sukurtų ir tarpukario mokyklinių vadovėlių šiek tiek patobulintų pamatų, kai dar tik ėmė rasti viena kita lietuvių kalbos sintaksės atskirų dalykų studija, 1963 m. pasirodė išsami mokslinė Jono Balkevičiaus knyga „Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė“.

Rašydamas savo pirmąjį apibendrinamąjį lietuvių kalbos sintaksės darbą, Balkevičius nurodo rėmėsis ir Jono Jablonskio darbais, tačiau čia

ištirta ir nemaža tuo metu lietuvių kalbos gramatikos mokslui visai naujų dalykų. Iš jų ypač minėtini: glaustas, bet visai sistemiškas žodžių junginių skyrius, sakinio predikatyvumo ir kitų sakinio bruožų aprašas, sudėtinės sakinio dalies ir jos komponentų santykių atskleidimas, plati įterpinių samprata, struktūrinių prijungiamųjų sakiniių tipų ir menamosios tiesioginės kalbos aptarimas ir kt. Nemaža diskusijų sukėlė logiška tarinių dviejų pakopų klasifikacija, ypač nauja sudurtinio tarinio samprata. Nors studijos autorius sudurtiniu tariniu laikytus faktus daugelis lietuvių kalbininkų vėliau pavadino predikatinium, arba tarininiu, pažyminiu, tačiau negalima pamiršti Balkevičių pirmąjį mūsų sintaksės mokslu bandžius skyrium tuos reiškinius aptarti.

„Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė“ daugiau kaip 20 metų buvo ir pagrindinis šios srities vadovėlis aukštosiose Lietuvos mokyklose. Vėliau pačiam autoriui ėmė aiškėti, kad šioje studijoje, neblogai reprezentavusioje XX a. vidurio loginės krypties tradicinės sintaksės mokslą, kai kurie sprendimai pamažu ėmė ne visai atitikti naujų srovių veikiamo aštuntojo ir devintojo dešimtmečio lietuvių kalbos sintaksės mokslo reikalavimus. Ir Jonas Balkevičius įsitraukė į naujas sintaksės studijas.

Nuo 1980 m. Balkevičius pradeda skelbti straipsnius ir skaityti pranešimus konferencijose apie predikatinę konstrukciją lietuvių ir latvių kalbose; ypač paminėtini conceptualūs straipsniai „Predikativo konstrukcija tipi mūsų lietuvių un latviešu valodās“, – Baltų valodas senāk un tagad (Rīga, 1985) ir „Lietuvių ir latvių kalbų sudurtinio tarinio vardinės dalies klausimu“, – Baltistica, 1989, III (2) priedas.

Naujus sintaksės tyrinėjimus Balkevičius apibendrina ir išplėtoja antrojoje stambioje savo studijoje „Lietuvių kalbos predikatiniių konstrukcijų sintaksė“ (Vilnius, 1998). Ji skirta visam gramatikos problemų kamuoliui, besivejančiam apie sakinio centrą arba jo branduolį, – nuo čia prasideda ir požiūrių į sakinį įvairovė, ir sintaksinių koncepcijų skirtybės. Šioje studijoje mokslininkas tvirtai eina dabar gana populiariu verbocentrizmo keliu, kuriuo pirmiausius žingsnius žengė dar 1983 m. skelbdamas straipsnį „Sakinio pamatas veiksmožodis“ („Mūsų kalba“, Nr. 3). Tiesa, verbocentrinę koncepciją autorius bando derinti su pagrindiniu sakinio požymiu jo tebelaikomu predikatyvumu.

Sakinio fundamentaliuoju pradū laikoma predikatinė sintagma – veiksmožodžio asmenuojamo-

ji forma ir denotato antecedentas, kuriuos siejantis kondominacijos santykis. Predikatinėje sintagmoje vis dėlto svarbesnė esanti veiksmažodžio asmenuojamoji forma (ja laikoma ir jungtis, ir nulinė raiška) – ji pavadinama dominante, o antrasis narys – subdominante. Taigi studijoje labai gausu semiotinių leksinės ir sintaksinės semantikos sąvokų, o „dominančių“ ir „kondominančių“ terminus autorius prisipažįsta perėmęs iš latvių kalbininko A. Ozolo darbų (op. cit., p. 22). Predikatinės sintagmos dominantė ir subdominantė su savais būtinaisiais palydovais sudarančios predikatinės konstrukcijos, kurių sandarą, raišką ir tipus autorius visoje studijoje daugiausia ir aptarinėja. Balkevičiaus čia tiriamos predikatinės konstrukcijos gana artimos „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje“ (1997) aprašomiems sakinių modeliams.

Studijoje labai išplėsta apozicijos ir apozicijų samplaikos sąvoka: apozicija laikomas ne tik priedėlis, bet ir vardinė tarinio dalis, kuri su veiksniu galinti sudaryti dvi apoziciškai susietas subdominantes.

Gerokai sureikšminant gramatinės giminės vaidmenį ir vadinamųjų negimininių formų savitumą iš sintaksės perkeliant į morfologinių-leksinių žodžių klasių pakopą, studijoje pateikiama labai savita funkcinė kalbos dalių klasifikacija. Nominatyvinės kalbos dalys paliekamos maždaug tradicinės: tarnybinės (prielinksniai, jungtukai ir dalelytės) ir emocinės ekspresinės (jaustukai ir ištiktukai).

Nominatyvinės kalbos dalys pirmiausia suskaidomos į veiksmažodžių (tik asmenuojamųjų formų) ir vardažodžių klases. Vardažodžių klasę sudarą du poklasiai: 1) savarankiškieji gimininiai ir negimininiai vardažodžiai ir 2) nesavarankiškieji derinamieji bei šliejamieji vardažodžiai. Gimininiais pavadinimais laikomi morfologinę giminės kategoriją turintys daiktavardžiai ir daiktavardiškieji skaitvardžiai bei įvardžiai, o negimininių pavadinimų (neturinčių giminės kategorijos) skiriamos net 4 grupės: 1) negimininiai vardažodžiai su formantu *-ma, -ta, -ę* (kamienas veiksmažodinis), 2) negimininiai vardažodžiai su formantu *-a, -u* (kamienas būdvardinis), 3) bendratis kaip negimininis denotato pavadinimas, 4) negimininiai įvardžiai. Sudėtinga ir nesavarankiškiųjų požymių ar aplinkybių detalesnė klasifikacija: pirmiausia skiriami: 1) derinamieji vardažodžiai (turintys sintaksinę giminės kategoriją) ir 2) šliejamieji vardažodžiai; tarp pirmųjų viena grupę sudarą būdvardžiai, skaitvardžiai, dalyviai, įvardžiai, o kitą – vieni pusdalyviai, o šliejamieji vardažodžiai esą prieveiksmiai ir bendratys. Taigi įvar-

džiai išskaidyti tarp trijų grupių, participinės veiksmažodžių formos, iš esmės išlaikančios tą patį objektinį junglumą, išsiskirsto tarp negimininių, derinamųjų ir šliejamųjų vardažodžių. Tokia kalbos dalių klasifikacija, žinoma, visai nepritaikoma giminės kategorijos neturinčioms kalboms.

Šiaip jau Jono Balkevičiaus darbas „Lietuvių kalbos predikatinų konstrukcijų sintaksė“ tikrai yra savita originali sintaksės studija, teikianti įvairių pamąstymų ne tik sintaksės, bet ir morfologijos ar semantikos specialistams. Kai kurie nauji dalykai šiame paskutiniame Balkevičiaus darbe pateikti konpektiškai, kartais tezių pavidalu: matyt, ligos prispaustas autorius ne viską suspėjęs kaip reikiant argumentuoti ir paaiškinti.

Gerai mokėdamas latvių kalbą kaip gimtąją, Jonas Balkevičius nemaža nusipelnė tiek lietuvių, tiek latvių kalbų leksikografijai. Pirmiausia jam teko redaguoti latvių kalbininkų Apolonijos Bojatės ir Valterio Subatnieko parengtą stambų „Lietuvių-latvių kalbų žodyną“ (Lietuviešu-latviešu vārdnīca, Rīga, 1964). Tačiau itin reikšmingas jo drauge su Jonu Kabelka parašytas pirmasis „Latvių-lietuvių kalbų žodynas“ (Vilnius, 1977). Į žodyną sudėta apie 42000 bendrinės latvių kalbos žodžių, neven-giant mokslo ir technikos terminų, tarptautinių žodžių, net ir kai kurių dialektizmų bei archaizmų. Balkevičiaus plunksnai priklauso pirmoji žodyno dalis – žodžiai, prasidedantys A-K raidėmis.

Kitas taip pat labai stambus leksikografijos darbas – tai Jono Balkevičiaus drauge su latvių kalbininkais Laimute Balode, Apolonija Bojate ir Valteriu Subatnieku parengtas „Lietuviešu-latviešu vārdnīca“ (Rīga, 1995). Čia jau Balkevičiui teko pakelti lietuviškų žodžių atrankos nelengvą našą. Jis parašė šiam žodynui ir „Trumpą lietuvių kalbos gramatiką“. Balkevičiaus latvistikos darbus dar papildė savarankiškam mokymuisi skirta apybraiža „Latvių kalba“ (Vilnius, 1993).

Yra tekę Jonui Balkevičiui dirbti ir kalbos kultūros bei praktikos srityse. Lig šiolei linksnių vartosenos normintojai prisimena 1964 m. per du „Tarybinės mokyklos“ žurnalo numerius jo skelbtą straipsnį „Lietuvių kalbos linksnių vartojimo būdingesnieji atvejai“; jo svarstyta prekybininkų kalbos reikalai, prisidėta prie mokyklinių leidinių bei programų rengimo.

Senesnės kartos vilniečiai savo atmintyje tebesaugo okupacijos metais vykusius išpūdingus Lietuvių kalbos sekcijos, veikusios prie Kraštotyros draugijos, susirinkimus, kurie kažin ar būtų buvę įmanomi be Jono Balkevičiaus organizaci-

nių sugebėjimų. Tuos sugebėjimus jis nesigailėdamas aukojo ir padėdamas surengti visas tarptautines baltistų konferencijas Vilniuje.

Daug kas Joną Balkevičių galėjo laikyti ir mokslinio tolerantiškumo pavyzdžiu – jis sugebėdavo teigiamai įvertinti ir tokį mokslinį darbą, kuriame būdavo laikomasi kitokių koncepcijų ir problemos sprendžiamos visai kitu būdu, nei jas sprendavo pats recenzentas.

Su visomis detalėmis Jono Balkevičiaus mokslinė veikla išryškės tik sudarius išsamią jo darbų bibliografiją.

Vilniaus universiteto dėstytojai ir studentai, vėlionio kolegos, niekuomet nepamirš, kaip tėviškai Jonas Zemvaldas Balkevičius rūpinosi Filologijos fakultetu. Universitetas buvo jo antrieji namai, nuo ankstyvo ryto čia pradėdavo „savo tarnybą“. O kaip jis visa esybe buvo įsitraukęs į Didžiąją Universiteto šventę jubiliejiniiais 1979 metais, šventę, išjudinusią Vilnių ir Lietuvą. Neįmanoma pamiršti. Ir paskutiniiais šios žemės metais, kai bendraudavome veik telefonu, jis iki smulkmenų išklausinėdavo Fakulteto naujienas. Ir džiaugdavosi, ir sielodavosi... Tebegyveno Universiteto rūpesčiais.

*Vitas Labutis, Bonifacas Stundžia*



**TATJANA BULYGINA**  
(1929–2000)

2000 m. balandžio 19 d. Maskvoje po sunkios ligos mirė Tatjana Bulygina (Šmeliova). Netekome žymios kalbininkės, savo darbais praturtinusios pastarųjų dešimtmečių lituanistiką.

T. Bulygina gimė 1929 m. gegužės 16 d. Maskvoje. 1951 m. Maskvos universitete baigė anglų kalbos specialybę. Artimiausi jos studijų draugai buvo vėliau pagarsėję, gerai ir Lietuvoje žinomi rusų mokslininkai: orientalistė Tatjana Jelizarenkova, indoeuropeistas Viačeslavas Ivanovas, tais pačiais metais slavistikos specialybę baigęs Vladimiras Toporovas.

Nuo pat mokslinės veiklos pradžios iki mirties T. Bulygina dirbo Rusijos Mokslų akademijos Kalbotyros institute. Ten 1960 m. ji apgynė kandidatinę (vadovas profesorius Michailas Petersonas), 1980 m. – daktaro disertaciją.

Daugumoje Tatjanos Bulyginos darbų nagrinėjamos lietuvių kalbotyrai reikšmingos teorinės gramatikos problemos. Vadovaudamasi struktūrinės lingvistikos principais ji nuosekliai skyrė gramatinės formos, funkcijos ir reikšmės lygmenis. Į gramatikos tyrimus ji žiūrėjo ne kaip į kalbos formų klasifikavimą ar empirinį jų vartosenos aprašinėjimą, bet kaip į gramatinių struktūrų modeliavimą, pagrįstą tiksliai apibrėžta metodika. Tuos principus ji realizavo lietuvių kalbos tyrinėjimuose, kurie ištisus dešimtmečius buvo atidžiai studijuojami bei diskutuojami Lietuvos kalbininkų ir daug prisidėjo prie lietuvių kalbotyros pažangos.

Lietuvių kalbos teorinei gramatikai skirtas jau pirmasis didelis Tatjanos Bulyginos darbas – disertacija „Apie dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos junginius su kilmininku“. Šia tema Lietuvoje paskelbtame straipsnyje<sup>1</sup> ji pagal papildomąją distribuciją pirmą sykį aiškiai išskyrė nuo veiksmazodžių priklausomų kilmininko konstrukcijų grupes, anksčiau laikytas partityvinio genityvo atmainomis: neapibrėžto kiekio kilmininką, sudarantį priešpriešą galininkui, ir tiesioginio papildinio kilmininką, motyvuotą veiksmazodžių (*užtekti, reikalauti, pripildyti* ir pan.) junglumo. 1970 m. paskelbtoje studijoje remdamasi gramatinėmis priešpriešomis ir morfemine skaida ji nušvietė dabartinės lietuvių kalbos morfologinę žodžio struktūrą<sup>2</sup>.

Itin svarbią vietą tarp Tatjanos Bulyginos darbų turi knyga „Morfologinių modelių teorijos

<sup>1</sup> О сочинениях с родительным падежом в современном литовском литературном языке, – LKK II (1959) 90–108.

<sup>2</sup> Морфологическая структура слова в современном литовском литературном языке, – Морфологическая структура слова в индоевропейских языках, Москва, 1970, 7–70.